

VALÈNCIA DURANT EL REGNAT DE CARLES II. EL NEOFORALISME A DEBAT *

Joaquim E. López i Camps¹

Universitat de València-EG

L'ANY 2003 en van fer 35 de la publicació del primer llibre de Sebastià García Martínez, *Els fonaments del País Valencià modern*, l'obra que, junt a la seua tesi doctoral, *Valencia bajo Carlos II. Bandolerismo, reivindicaciones agrarias y servicios a la monarquía*, va convertir l'historiador de Villena en el millor especialista en el regnat del darrer dels Àustries al Regne de València. La suggerent interpretació sobre la qual recolzaven els treballs de García Martínez, acompanyada d'un contundent aparell documental i una innegable vocació didàctica, van contribuir a que un llibre d'extensió reduïda i publicat quan l'autor només tenia 26 anys es convertira, gairebé d'immediat, en una obra clàssica.² Conscientment o inconscient, la historiografia valenciana va tancar el calaix de les recerques sobre el darrer terç del segle XVII, al qual només es tornaria parcialment en treballs que tenien altres objectius prioritaris.³ Tot plegat va contribuir a la perpetuació del model interpretatiu aplicat per García Martínez a les seues obres, una explicació basada en les propostes que anys abans havia fet Joan Reglà, segons les quals el regnat de Carles II a Catalunya hauria estat dotat d'una identitat que el diferenciava dels convulsos períodes anterior i posterior, i que tenia el seu eix vertebrador en allò que el catedràtic gironí anomenà "neoforalisme".

* Resum del treball d'investigació "València sota Carles II: entre el reformisme i l'intervencionisme reial" presentat al Departament d'Història Moderna de la Universitat de València-EG el juliol de 2003 i dirigit pels professors Dr. D. Manuel Ardit i Dr. D. Jorge A. Catalá.

¹ L'autor gaudeix d'una beca predoctoral concedida per l'Agència Valenciana de Ciència i Tecnologia.

² S. García Martínez, *Els fonaments del País Valencià modern*, València, 1968. La tesi doctoral de García Martínez no va ser publicada íntegrament fins el 1991, després de la desaparició de l'autor, sota el títol *Valencia bajo Carlos II. Bandolerismo, reivindicaciones agrarias y servicios a la monarquía*, Villena, 1991.

³ Cal destacar-ne els de Lluís J. Guia i Amparo Felipo Orts sobre diferents institucions valencianes, la tesi de llicenciatura inèdita de Mª Pilar Sanjuán sobre la ciutat de València durant la regència de Maria Anna d'Àustria o altres aportacions a la història econòmica, social i cultural que prenen el regnat de Carles II com a marc cronològic.

Reglà mai no va oferir una explicació completa del fenomen que suposadament travessava els darrers anys del segle XVII; el va emprar, més aviat, com a síntesi de les intuïcions que proporcionava la coincidència, al regnat de Carles II, de l'inici de la recuperació demogràfica i econòmica a Catalunya amb l'activitat política de Joan Josep d'Àustria o les propostes reformistes de Narcís Feliu de la Penya. Calia, però, comprovar documentalment si les coincidències eren solament això o si hi havia una relació causal. La manera com Reglà entenia la teoria i la pràctica historiogràfica li va permetre arribar a algunes conclusions amb tan poques evidències com tenia:

*La riquesa o l'expansió (...) afectant, relativament, sectors socials amplis, condicionen una flexibilitat política per part de l'Estat, que també es reflecteix en el món de la cultura, i pel que es refereix a les relacions exteriors (...) faciliten una mena de "projecció cap enfora" de tots ells (ço és, l'antitesi d'un nacionalisme introvertit), que encaixa millor amb el cosmopolitisme i la distensió.*⁴

A partir d'aquests fonaments teòrics i metodològics, Reglà arribaria a explicar de manera global la història moderna d'Espanya com una successió de fases A i B de durada gairebé coincident amb els regnats dels Àustries, un moviment cíclic que era el resultat d'un altre moviment, aquest vertical, explicat amb la gràfica imatge dels quatre "pisos, plànols o nivells": "socioeconomia", institucions i política interior, cultura i, en darrer lloc, política internacional. En bona lògica, doncs, si al darrer terç del segle XVII s'experimentava un canvi de conjuntura demogràfica i econòmica, els altres processos històrics coincidents en el temps eren susceptibles de ser explicats com a graons d'una cadena causal.

Per al cas valencià, Reglà i Garcia Martínez comptaven amb investigacions prèvies que podien contribuir a corroborar la intuïció del catedràtic gironí: els estudis d'E.J. Hamilton demostraven la recuperació dels índexs de preus i salaris a València des de 1675; del món rural es coneixia la progressiva pacificació de l'activitat dels bandolers i la posterior reaparició de reivindicacions agràries en forma de motins i avalots; i, en l'àmbit de la cultura, López Piñero i Peset havien donat a conèixer el paper dels "novadors" en la modernització de les ciències a Espanya i la importància d'algunes figures valencianes en eixe procés. Tot plegat donava arguments per a posar en marxa una recerca sistemàtica que, omplint els "pisos" que encara no havien estat investigats, mostrara l'abast del "neoforalisme" al Regne de València.

L'ingent treball de recerca dut a terme per Sebastià Garcia va donar a conèixer, en detall, el procés de desaparició del bandolerisme del Barroc, els projectes de modernització industrial i comercial a la ciutat de València,

⁴ J. Reglà, *Comprendre el món. Reflexions d'un historiador*, Barcelona, 1967, p. 44. El subratllat és nostre; les cometes, a l'original.

els mecanismes a través dels quals els valencians van participar en les guerres contra Lluís XIV, l'entrada de la ciència moderna a València i les primeres manifestacions d'una mentalitat "preil-lustrada". Com a síntesi de tot plegat, s'hi hauria pogut constatar un "aggiornamento de l'estructura constitucional de la Monarquia Hispànica dels Habsburg"⁵ segons el qual les institucions forals valencianes, en portes de la seua desaparició, entonarien un "cant del cigne" caracteritzat per l'"exacerbació de la sensibilitat foral a les acaballes del Sis-cents."⁶ A pesar d'afirmacions tan taxatives, que eren la clau de volta per a ratificar la validesa del paradigma neoforalista, Garcia Martínez no va poder oferir proves concloents d'eixa suposada "exacerbació": hi havia les ja clàssiques denúncies de contrafurs comesos pels virreis, però aquestes sols havien representat un perill polític real en la creació de la *Junta de Contrafurs* unes dècades abans.⁷ Les institucions valencianes vigilaven zelosament, com demostrava Garcia Martínez, el nomenament de Vicecanceller de la Corona d'Aragó per tal que fóra natural de la mateixa, però així i tot Carles II només hi va accedir una vegada. Els conflictes fronterers amb Castella, ben coneguts per l'autor, eren posats també com a exemple de neoforalisme, però es posaven al mateix nivell que els que van enfrontar la ciutat de València amb les d'Alacant (1687) i Xàtiva (1689) per mantindre la preeminència dins del Regne. En darrer lloc, l'autor de Villena considerava la literatura jurídica de Matheu y Sanz, Nicolau Bas o Joan Baptista Trovat com a prova d'un intent de teorització del neoforalisme, tot i que, segons ara sabem, mai no van tindre aquesta voluntat.⁸

Les crítiques a la interpretació neoforalista van aparèixer bastant prompte, especialment a Catalunya, on la primera tesi que prenia com a marc cronològic de recerca els anys posteriors a la revolta de 1640, defensada per F. Sánchez Marcos, va demostrar l'existència d'un programa explícit d'intervenció i control reial sobre les institucions catalanes, especialment sobre els municipis i el sistema insaculatori.⁹ A pesar d'això, el "neoforalisme" va continuar aplicant-se com a explicació de conjunt, fins i tot per hispanis-

⁵ J. Reglà, "Pròleg" dins S. Garcia Martínez, *Els fonaments...*, p. 8. El subratllat, en cursiva a l'original.

⁶ S. Garcia Martínez, *Els fonaments...*, p. 94.

⁷ L.-J. Guàrdia Marín, "Estudio preliminar" a *Cortes del reinado de Felipe IV. Cortes valencianas de 1645*, València, 1984, p. 138 ss.

⁸ J. Casey, "Una libertad bien entendida. Los valencianos y el estado de los Austrias", *Manuscritos*, núm. 17 (1999), p. 237-252.

⁹ F. Sánchez Marcos, *Cataluña y el gobierno central tras la Guerra de los Segadores (1652-1679)*, Barcelona, 1983 (la tesi doctoral de la qual va sorgir aquest llibre havia estat defensada el 1973). Més recents, els treballs de J.M. Torras i Ribé, "Una imatge crítica del neoforalisme: el control polític de les insaculacions de Barcelona a finals del segle XVII", *L'Avenç*, núm. 184 (setembre 1994), p. 30-35 i E. Serra, "Catalunya després del 1652: recomptes, censura i repressió", *Pedralbes*, núm. 17 (1997), p. 191-216.

tes com J.H. Elliott, J. Lynch o H. Kamen,¹⁰ tot i reconeixent, però, que el model proposat per Joan Reglà va ser més fruit d'un context historiogràfic determinat que el resultat de recerques en profunditat.

Des de la ponència presentada per Jaume Vicens Vives l'any 1960 a l'XIé Congrés de Ciències Històriques, celebrat a Estocolm, la historiografia modernista espanyola havia girat els ulls cap a l'Estat, la seua estructura institucional i els grups socials que hi van ocupar el poder. Això va portar alguns historiadors a prendre una actitud "militant" en la seua defensa de la importància d'uns estudis d'història política i institucional que no perderen el component "científic", la qual cosa vindria assegurada per recerques apegades als arxius i interpretacions que foren el resultat de procediments explicatius com el que Reglà proposava amb la seua teoria dels "pisos". A l'empresa de demostrar que la científicitat també era possible en els estudis institucionals se sumava, en Reglà si més no, la insistència a destacar que la trajectòria històrica de l'Espanya dels Àustries no va ser una tendència irrevocable cap a la decadència, sinó un procés cíclic –científicament cíclic, podríem dir–, lligat a corrents demogràfics i econòmics d'abast mundial que va tindre, precisament, una fase final de creixement i modernització a partir de 1680:

*Conviene tener en cuenta que la decadencia española (...) ha sido amplificada por voces interesadas, de las procedencias más dispares. Los alemanes lo han hecho para glorificar, por contraste, al emperador Carlos I, de raíces germánicas; los italianos, para cargar en cuenta ajena al hundimiento simultáneo de su país; los franceses, y muchos españoles, para exaltar a los Borbones del siglo XVIII; y los liberales y protestantes de todos los países, para estigmatizar la Inquisición y la persecución de las minorías radicales.*¹¹

Les interpretacions de Reglà sobre l'Espanya moderna coincidien amb l'inici de la crisi final del franquisme i amb la reaparició dels debats sobre l'organització territorial de l'estat espanyol. En eixe context intel·lectual i polític el "neoforalisme" de Reglà apareixia com a prova que entre el trencament d'Espanya (que podria estar representat per la revolta catalana) i el centralisme ferotge (aquell que hauria posat en marxa Felip V) hi havia una tercera possibilitat, que sense anul·lar la pluralitat política, obrira les institucions centrals a persones i projectes arribats des de la perifèria, una mena de "tercera via regeneracionista".

Al País Valencià dels anys seixanta, els debats sobre el model d'estat i sobre la identitat valenciana tenien un protagonista evident: Joan Fuster,

¹⁰ X. Gil Pujol, "La Corona de Aragón a finales del siglo XVII: a vueltas con el neoforalismo", dins P. Fernández Albaladejo (ed.), *Los Borbones. Dinastía y memoria de nación en la España del siglo XVIII*, Madrid, 2001, p. 98-115.

¹¹ J. Reglà et alii, *Introducción a la historia de España*, Barcelona, 1986¹⁶ (la primera edició, 1962), p. 380. Cursiva en l'original, citant E.J. Hamilton, *War and prices in Spain, 1651-1800*, Cambridge, 1947.

qui va compartir amb Reglà una interpretació del passat valencià que el mostrava com una constant oposició entre dues concepcions polítiques, socials, econòmiques i ideològiques que correspondrien a cadascuna de les comunitats lingüístiques majoritàries al Regne de València: la castellano-aragonesa de les comarques de l'interior i la catalana de les comarques litorals. Aquesta explicació, que va prendre el nom de "dualisme", era perfectament compatible amb el model interpretatiu que Reglà aplicava a altres territoris i altres períodes històrics. El neoforalisme seria, així, una fase de triomf "litoral" que hauria estat precedida per la victòria "interior" amb la suposada refeudalització que seguí a l'expulsió dels moriscos, i a la qual seguiria una nova victòria de la meitat castellana a partir de 1707.¹²

LA NOVA HISTORIOGRAFIA SOBRE CARLES II I LA HISTÒRIA URBANA

A pesar de la modèstia del tricentenari de la mort de Carles II l'any 2000 (especialment en comparació amb les fastuoses commemoracions dels "Àustries Majors") aquest esdeveniment va permetre fer balanç dels estudis sobre el rei *Hechizado* i posar sobre la taula algunes de les dreceres que quedaven obertes per a la investigació, les quals es van sintetitzar en tres grans àrees: la lluita pel poder, la política reformista i el funcionament de les institucions.¹³ Tots tres àmbits d'investigació compten a hores d'ara amb aportacions de diferent entitat centrades, preferentment, en l'estudi de la Corona de Castella o de la cort de Carles II. Ha estat gràcies a aquests estudis que s'ha donat a conèixer una ingent activitat de reforma i modernització de l'economia productiva i del sistema fiscal al llarg de tot el regnat; s'han matisat les interpretacions vigents sobre la "imparable" crisi de les institucions castellanques mostrant mecanismes que van afavorir la seua transformació progressiva; i s'ha enriquit el coneixement que ja es tenia sobre l'activitat política desplegada per l'aristocràcia cortesana durant un període mancat d'una direcció política forta.¹⁴ En síntesi, es podria afirmar que el de Carles II va ser un regnat marcat per la influència de l'aristocràcia

¹² J. Reglà, *Aproximació a la història del País Valencià*, València, 1968. Sobre Fuster, cfr. F. Archilés i Cardona, "Ni carn ni peix...? Joan Fuster i la identitat nacional dels valencians", *El Contemporani*, núm. 25 (2002), p. 70-77.

¹³ L.A. Ribot García, "Carlos II: el centenario olvidado", *Studia Historica. Historia Moderna*, núm. 20 (1999), p. 19-43.

¹⁴ Cfr., entre d'altres, B. Yun Casalilla, "Del centro a la periferia: la economía española bajo Carlos II"; A. Carrasco Martínez, "Los Grandes, el poder y la cultura política de la nobleza en el reinado de Carlos II", ambdós al núm. 20 de la revista *Studia Historica. Historia Moderna* dedicat al rei *Hechizado*. El programa reformista havia estat, però, tret a la llum en diferents estudis per J.A. Sánchez Belén o J.I. Fortea Pérez; així mateix, A. Álvarez-Ossorio Alvariño ha fet interessants aportacions recentment al millor coneixement dels mecanismes de patronatge i obtenció del favor reial a la cort de Carles II.

sobre les institucions centrals de la Monarquia i, alhora, per una transformació dels òrgans de poder polític dels regnes que es va posar de manifest en la progressiva pèrdua d'influència de les institucions regnícoles (corts, diputacions, estaments...) en benefici dels municipis. Una dinàmica, doncs, de polarització –cap a la cort i cap a les ciutats– del procés de presa de decisions que va tindre com a resultats més evidents la florida de projectes de reforma econòmica i una certa mobilitat dels sectors socials lligats a les institucions per obtindre majors quotes de poder. Tot això, en l'àmbit valencià, va tindre una traducció evident: després de la darrera reunió de les Corts el 1645, i superats els anys de crisi de les dècades centrals del XVII, les relacions entre Corona i Municipi van entrar en una nova època, caracteritzada per la major influència política dels virreis, certa especialització dels Estaments del Regne i de la ciutat de València en determinats àmbits i l'aparició de nous problemes socials i polítics derivats, fonamentalment, de la guerra quasi permanent contra França. I en el rerafons de tot això, al marge de les institucions però influint sobre elles de manera ben evident, les xarxes de clienteles que ameraven tota la societat valenciana i que van prendre una especial rellevància arran la minoria d'edat del rei, els conflictes protagonitzats per Joan Josep d'Àustria i els ministeris reformistes a partir dels anys huitanta. La importància que això tindria sobre el conflicte successori suscitat arran la mort de Carles II resta fora de tot dubte, tot i que requeriria encara anàlisis permenoritzades.

Conscient de la importància que van anar prenent les institucions municipals des de la segona meitat del segle XVII, la historiografia espanyola va reprendre, fa ja alguns anys, l'interés per aquestes instàncies de poder, el qual havia decaïgut sensiblement després de l'exaltació de la “democràcia urbana” pròpia de la historiografia liberal.¹⁵ A pesar de l'evident distància entre ambdues interpretacions, hi havia un denominador comú entre les explicacions del XIX i del XX: les relacions entre corona i municipis haurien estat marcades per un constant conflicte dual fruit de la voluntat, gairebé innata i intemporal, de la Monarquia per augmentar les seues preeminències a costa d'una “democràcia urbana” que va anar, doncs, “desdemocratitzant-se” fins acabar convertida en un mer instrument de la Corona. Tot i que, en efecte, a la darrerria de l'Antic Règim els municipis havien patit una evident retallada d'atribucions, i que moltes d'aquestes, certament, havien estat assumides per la Corona, això no significa, però, que el procés fóra inevitable i, en qualsevol cas, allò que caldria esbrinar és la cronologia exacta i els components socials, polítics, econòmics i culturals que van

marcar eixa evolució. Les reflexions ja clàssiques de Fernández Albaladejo sobre el cas castellà, les de Passola sobre Lleida, de Bernabé Gil sobre Oriola o les d'abast més genèric de Martínez Millán sobre les xarxes clientelars a l'àmbit municipal han donat passes decidides en la redefinició de les relacions entre Corona i Municipi al llarg dels segles moderns.¹⁶ La insistència en el consens com a fonament de les relacions entre les institucions centrals i les locals, la importància de reconstruir les xarxes clientelars que travessaven les relacions interinstitucionals, una caracterització més rica de conceptes com “elit” o “oligarquia” i l'atenció als mecanismes socials i culturals d'accés i manteniment al poder han estat les potes sobre les quals ha anat prenent cos una nova manera d'interpretar la història urbana, estretament lligada a les noves orientacions de la història de la cultura política.

Els estudis sobre el municipi al Regne de València foral van ser pioners en un tractament de la història institucional que introduïa també aportacions de la història social i econòmica, fruit de la influència innegable de J. Reglà, com van posar de manifest ben prompte l'estudi d'E. Belenguier sobre la ciutat de València al segle XV i les recerques posteriors sobre les ciutats de València i Alacant tretes a la llum per A. Felipo, A. Alberola, D. Bernabé, V. Giménez Chornet i altres.¹⁷ Centrant-nos en la capital del Regne, els estudis amb què comptem i algunes recerques en curs permeten a hores d'ara reconstruir la trajectòria completa de la institució municipal valenciana des de la seua creació fins, si més no, el segle XIX.¹⁸ I és a partir d'aquesta base que les noves preguntes de la historiografia espanyola sobre el funcionament, la composició social i la cultura política dels municipis de l'Antic Règim poden ja plantejar-se per al cas valencià.

¹⁶ P. Fernández Albaladejo, “Monarquía, Cortes y cuestión constitucional en Castilla durante la Edad Moderna”, dins *Fragmentos de Monarquía*, Madrid, 1992, p. 284-299; A. Passola i Tejedor, *Oligarquía, municipio y corona en la Lleida de los Austrias*, Lleida, 1995; D. Bernabé Gil, *Monarquía y patriciado urbano en Orihuela, 1445-1707*, Alacant, 1989; J. Martínez Millán, “Las investigaciones sobre patronazgo y clientelismo en la administración”, *Studia Historica. Historia Moderna*, núm. 15 (1996), p. 83-106.

¹⁷ Un balanç historiogràfic sobre l'“escola valenciana” d'història municipal, a E. Belenguier Cebrià, “La ciutat de València a l'època foral moderna: algunes reflexions”, dins *I Congrés d'Administració Valenciana. De la Història a la Modernitat*, València, 1991, p. 435-442.

¹⁸ Una cronologia que es podria reconstruir a través de les obres de R. Narbona Vizcaino, *Valencia, municipio medieval. Poder político y luchas ciudadanas (1230-1418)*, València, 1995; E. Belenguier Cebrià, *València en la crisi del segle xv*, Barcelona, 1978; P. Valor Moncho, *El Consell General y la lucha por el poder municipal: origen y desarrollo de las Germanías de Valencia*, tesi de llicenciatura inèdita, València, 2001; A. Felipo Orts, *La oligarquía municipal de la ciudad de Valencia: de las Germanías a la insaculación*, València, 2002; A. Felipo Orts, *Insaculación y élites de poder en la ciudad de Valencia*, València, 1996; C. Pérez Aparicio, *De l'alçament maulet al triomf botifler*, València, 1981; E. García Moneris, *La monarquía absoluta y el municipio borbónico: la reorganización de la oligarquía urbana en el ayuntamiento de Valencia (1707-1800)*, Madrid, 1991.

¹⁵ Una anàlisi acurada de l'evolució de la historiografia sobre el municipi ens la ofereix A. Passola i Tejedor, *La historiografía sobre el municipio en la España moderna*, Lleida, 1997.

La ciutat de València havia experimentat un seguit de transformacions durant els anys centrals del segle XVII que van marcar una vinclada en la seua evolució política. Dos fets emmarquen allò que Casey va anomenar “crisi” de 1646-1648: la persistència de la guerra contra França i l’epidèmia de pesta declarada el 1648 a bona part del Regne de València. Ambdós fenòmens van tindre conseqüències immediates sobre la hisenda local, cada vegada més precària però, alhora, cada vegada sotmesa a més pressió per tal de sostindre les tropes valencianes que lluitaven a Catalunya. Algunes novetats legals, com la creació de la Junta de la Lleva (que segons Garcia Martínez contribuï a prescindir de convocar les Corts valencianes),¹⁹ la participació directa de la ciutat de València en el reclutament de tropes, la reforma i sanejament de la hisenda municipal i, des de 1652, la insaculació de la noblesa titulada en les bosses per als oficis majors de la capital del Regne, van influir decididament en l’organigrama i en la vida política valenciana, influència que continuaria posant-se de manifest al llarg de la segona meitat del segle XVII. I a pesar d’això, la historiografia ha prestat molt poca atenció a la ciutat de València entre els anys de la “crisi” i els anys de la “represa” analitzats per Garcia Martínez al seu primer llibre; ara, amb la recuperació de l’interès pel regnat de Carles II i la renovació de la metodologia i les interpretacions sobre la història municipal, es presentava una ocasió adient per a completar el coneixement de la història de la ciutat de València i, per extensió, de tot el Regne, entre 1665 i 1680, del personal que participava a les institucions, del programa de reformes que s’hi va portar a terme, dels mecanismes de relació amb la Corona i les institucions intermèdies i, en definitiva, de la cultura política en què tot això s’emmarcava.

LA CIUTAT DE VALÈNCIA ENTRE 1665 I 1680. ENTRE EL REFORMISME I L’INTERVENCIÓ REIAL

1. *Les reformes al Consell General*

El 17 de desembre de 1665, quan feien dos mesos des de la mort de Felip IV, la ciutat de València va rebre per primera vegada una carta de la reina governadora amb instruccions polítiques precises, després de l’allau de correspondència propi del protocol funerari. A la carta, datada a Madrid el 3 de novembre, es recollia un seguit d’ordres que havia deixat preparades el rei difunt, però que per la seua transcendència provocarien un inici poc cor-

¹⁹ La Junta de la Lleva havia estat creada, precisament, per les Corts de 1645, i tenia com a principal comesa l’organització del repartiment territorial del servei aprovat per aquelles, el qual, per primera vegada, no seria en diners, sinó en homes preparats per a la guerra. Cfr. S. Garcia Martínez, *Valencia bajo Carlos II...*, p. 285 s.

dial de les relacions entre la ciutat de València i la recentment formada Junta de Govern.

El moll de l’os de les mesures dictades a la reial carta era el resultat de les mesures de pressió que el municipi valencià havia posat en marxa uns mesos abans per tal d’obtenir una solució favorable al conflicte, ja secular, que l’enfrontava amb el duc de Sogorb per la possessió de diverses baronies al Regne de València. La principal eina que havien fet servir les juraderies anteriors era el nomenament d’electes del Consell General amb l’únic objectiu de fer el seguiment del procés i insistir en les mesures de pressió aprovades pel municipi. I va ser precisament l’existència d’aquestes reunions, i el poder lliurat als electes del Consell, allò que despertà l’oposició reial.

El nomenament d’un grup d’individus per tal que treballaren de manera monogràfica algunes matèries havia estat pràctica habitual des de feia temps, i des de 1648, a més, s’havia concedit a la ciutat la potestat d’elegir 10 persones perquè tractaren, durant un exercici polític i junt a la juraderia, tot allò relatiu a l’abastiment de la ciutat. Des de ben prompte, però, els “*elets de l’abast*” es van convertir en una mena de cos intermediari entre la juraderia i el Consell General, amb els greus inconvenients que això tenia per al control del municipi per part de l’oligarquia d’insaculats.²⁰

La carta de 3 de novembre no es va limitar, però, a prohibir que els 10 electes participaren en les votacions de la juraderia, sinó que va avançar-se a qualsevol possibilitat de reaparició d’aquest tipus de problemes, tot recordant que les votacions del Consell Secret sols eren vàlides quan hi assistia un mínim de 4 jurats, que el síndic no estava autoritzat per a convocar juntes sense el vist-i-plau de la juraderia, i que les matèries que havien de ser tractades a les juntes “temàtiques” haurien de ser prèviament decidides per la juraderia, tancant tota possibilitat a introduir nous punts a l’ordre del dia.

L’oposició de la ciutat de València a la carta de 3 de novembre va centrar les relacions entre aquesta i la Corona durant mesos, en les quals va jugar un paper determinant la presència, junt a la reina governadora i sempre al seu favor, del valencià Cristòfol Crespi de Vallaura. La postura de força del municipi i, de manera cada vegada més palesa, del Consell General, va tindre ocasió de manifestar-se en l’extens memorial elaborat pel síndic Ignasi Pérez Calvillo. En el document s’anava molt més enllà de mostrar l’oposició a la carta de l’any anterior, i es forçava a la Corona a pronunciar-se sobre els principals problemes interns del municipi: demanava per als con-

²⁰ El vicecanceller de la Corona d’Aragó i membre de la Junta de Govern, Cristòfol Crespi de Vallaura, bon coneixedor de la realitat política valenciana, va contribuir, amb tot un seguit d’exemples, a ratificar l’opinió reial que calia posar fre a la ingerència dels electes de l’abastiment en les tasques de govern. Cfr. Arxiu de la Corona d’Aragó (ACA), *Consell d’Aragó (CA)*, llig. 764, doc. 5/4. Carta de 12 d’octubre de 1666.

sellors el poder per a nomenar (o, si més no, ratificar) els “oficis menors”, denunciava els fraus comesos per a entrar a les bosses d’insaculats (entre els quals, es deia, hi havia “*mercaders o persones que mercadechen*”) i recordava que calia revisar, redactar i publicar uns nous Capítols del Quitament.²¹

Les discussions sobre el règim de votacions, la proposició de matèries i el poder dels electes del Consell van generar un pols entre la ciutat i la Corona que s’allargaria bastants anys, amb victòria final de la segona. Tanmateix, allò més interessant del procés va ser que va traure a la llum bona part dels mecanismes informals de què es valien consellers i insaculats per a mantindre’s al poder els segons, i per a obtenir majors quotes de participació política els primers. En aquest context s’arribaria a afirmar que “*el gobierno de la ciudad de Valencia está en los plebeyos y no en los militares*”²² i proves per a extraure eixa conclusió no en faltaven: els consellers entorpien sistemàticament la convocatòria de juntes, presentaven contínuament memorials per a incloure temes del seu interès en l’ordre del dia, van forçar l’aprovació d’un sistema d’accés al col·legi dels 14 “Prohoms del Quitament” que no hi permetia l’entrada dels insaculats i, a més, van pressionar tot el que van poder per a rebre informació sobre les cartes de don Joan Josep d’Àustria la primavera de 1669.

2. Els mecanismes de l’oposició Ciutat-Consell

L’activitat desplegada pels consellers durant els darrers anys de la dècada dels seixanta no era sols el fruit d’un moviment espontani, sinó que comptava amb tot un seguit de suports al si de les institucions, i fora d’elles, que van permetre mantindre la tensió amb les juraderies i amb la pròpia Corona durant un cert temps. En primer lloc hi havia el ja esmentat paper dels 10 electes de l’avituellament, aprofitats sovint pel Consell General per a pressionar la juraderia tot ajornant *sine die* el lliurament de poders per a fer compres. Aquesta dinàmica d’oposició va arribar al seu moment àlgid durant la juraderia de 1677-78, quan els 10 electes de l’avituellament van

²¹ Els “*Capítols, estatuts eo ordinations de la insigne y coronada ciutat de València, dits del Quitament*” havien estat, durant segles, la normativa que regulava el quitament de censals, però des de principis del segle XVII van anar prenent major importància, incloent-s’hi referències a tot allò que tenia a veure amb el “quitament de la ciutat”, és a dir, amb l’administració, como ara el sistema d’elecció d’oficis, les seues atribucions, durada dels càrrecs i salaris. En vista d’això no hi ha cap dubte que el debat que se suscitava cada vegada que s’havien de redactar de nou (no s’havia fet des de 1633) podia somoure en gran mesura els fonaments del sistema polític municipal.

²² ACA, CA, llig. 772/15. Informe anònim d’un valencià a Crespi de Valldaura. València, 10 de juliol de 1668.

ser nomenats entre els consellers, sense deixar els 3 o 4 llocs que tradicionalment s’havien reservat a cavallers i ciutadans. Aquesta situació va generar un allau de protestes a la ciutat i a la cort, tot recordant a Carles II, com va fer el visitador de la ciutat, doctor Pedro Montserrat, que això no era la primera vegada que passava i que l’objectiu del Consell General, actuant d’aquesta manera, era evident: “*tener mayor cuerpo para la extinción de la sisa del General del corte*” o, com més clarament ho deia un anònim habitant de València, “*su fin no es otro que el de la libertad*”.²³

A més dels electes, el Consell General va comptar amb un altre instrument, fins i tot més útil, per a fer sentir la seua veu al consistori dels jurats: el síndic del Consell, membre nat del Secret i que, segons el definia Gaspar Escolano a principis del XVII, “*es como el tribuno de la plebe de los romanos, que de su profesión y oficio acude a patrocinar por el pueblo y a defender que no sea fatigado con pechos voluntarios y que se administre con fidelidad el thesoro común*”.²⁴ A pesar de la claredat amb què s’enumeraven les seues funcions, el fet que aquest ofici haguera estat de caràcter vitalici, i monopolitzat per una sola família, fins a la darrereria del segle XVI va fer que el paper de “protector del poble” quedara en un segon pla. Des de la posada en marxa del sistema insaculatori, però, l’elecció es faria cada tres anys i depenia exclusivament de la voluntat del Consell General, la qual cosa va generar, des de ben prompte, una relació marcada per les pressions i els xantatges.²⁵ El memorial del síndic Pérez Calvillo i els treballs del seu successor, Severino Arboreda, per afavorir les pretensions del Consell General d’accedir directament a la lectura de les cartes reials, posen de manifest un zel d’ambdós síndics en el seu ofici que no deixa de ser paradoxal tot tenint en compte que, a pesar d’haver estat elegits pels consellers, formaven part de l’exquisita oligarquia d’insaculats, per la qual cosa un enfrontament amb els jurats ho era amb aquells amb els quals es compartia posició en l’escala social i política. Aquesta paradoxa contribueix a plantejar, una vegada més, la necessitat de redefinir allò que entenem per “oligarquia” i d’anar més enllà en l’anàlisi dels interessos dels grups dirigents municipals; la tasca de Pérez Calvillo i d’Arboreda no podia ser conseqüència d’una “professionalitat” gens habitual a les institucions de l’Antic Règim, i, evidentment, trencava la lògica de les relacions socials (si entenem aquestes com exclusivament derivades de la posició econòmica o, fins i tot, de

²³ ACA, CA, llig. 795, doc. 65. Cartes del doctor Montserrat al rei (24 d’agost de 1677) i d’un anònim al rei (13 de juliol de 1677).

²⁴ G. Escolano, *Década primera de la historia de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia*, València, 1610 (ed. facsimil a cura del Departament d’Història Moderna, Universitat de València, València, 1972), llibre V, columna 1083.

²⁵ A. Felipo Orts, “El síndico de la ciudad de Valencia. De las Germanías a la insaculación”, *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 19 (2001), p. 51-78.

l'origen familiar) però era el resultat lògic d'allò que escapava a les fonts emanades de la institució municipal: un joc de poder, de clienteles i d'intercanvi de favors que trencava la compartimentació social tradicional i que responia a causes que sols es podrien esbrinar amb anàlisis microscòpiques de les relacions socials a la València de la segona meitat del segle XVII.

3. Les respostes reials i la lluita per la informació

La Corona, primer durant la minoria d'edat de Carles II, i després durant el seu regnat efectiu, no va romandre callada davant les pressions del Consell envers la Ciutat, sobretot quan aquestes van superar els límits del municipi i van materialitzar-se en ambaixades a la cort i en nombrosos memorials a favor i en contra de la postura dels consellers. De fet, havia estat la reina regent qui havia obert la capsula dels trons del sistema de votacions amb les ordres remeses el 3 de novembre de 1665, però Maria Anna d'Àustria, assessorada per Crespi de Valldaura, no va depositar la seua actitud, sinó que s'hi va ratificar i, durant els mesos posteriors, va remetre a la ciutat un seguit de disposicions legals que anaven en el mateix sentit.

Especial transcendència va tindre la resposta reial als Capítols del Quitament aprovats pel Consell General el 5 de maig de 1669. El nou articulat incloïa novetats importants, especialment en allò relatiu al sistema d'accés als oficis "intermedis": els insaculats i els menors de 40 anys no podrien ser elegits Prohoms del Quitament, i aquells que tingueren oficis perpetus de la Diputació no podrien optar a places de la insaculació al municipi. Així mateix, s'autoritzava l'enviament d'ambaixades unipersonals a la cort sense que hagueren de comptar amb el vist-i-plau dels 14 Prohoms i es feia prescriptiu que el Consell Secret haguera de tindre, almenys, dues reunions temàtiques cada mes.

L'oposició de la reina governadora als capítols va posar-se de manifest en una carta remesa al virrei on els considerava nuls i prenia una postura clara respecte al polèmic tema del registre de les cartes reials: si les cartes no anaven adreçades específicament al Consell General, aquest no tenia dret a rebre'n informació; darrere de tot això, sense cap mena de dubte, planava l'activitat epistolar desplegada durant els mesos anteriors per Joan Josep d'Àustria, que va reforçar el convenciment que calia una política decidida de control de la correspondència.

La lluita per l'accés a la informació va anar resolent-se, molt a poc a poc i no sense dificultats, en detriment del Consell General. Durant l'exercici 1669-70 es va arribar a una solució de compromís en relació al registre de cartes reials, segons la qual les missives serien estudiades, de manera exclusiva, per la juraderia, els Prohoms del Quitament, els electes del Consell i els advocats de la ciutat, i sols quan hi haguera acord en aquesta co-

missió serien enregistrades i notificades al Consell. El novembre de 1672 es faria un pas més enllà en prohibir-se, per ordre reial, l'aplicació dels capítols en virtut dels quals els visitadors enviats per la Corona no podien accedir a la documentació municipal original, sinó a còpies aprovades per la juraderia i el Consell General.

4. La crisi de 1677-79

Els conflictes al si del municipi, i d'aquest amb la Corona, no van fer més que consolidar-se arran la posada en marxa d'un ambiciós pla de reforma fiscal i de foment de la indústria i el comerç a la ciutat de València. Es tractava d'afavorir els intercanvis i la introducció de noves manufactures mitjançant la simplificació del sistema tributari, especialment en allò que afectava les cises d'entrada i eixida de productes pels portals de la ciutat.²⁶ A falta d'estudis detallats sobre la veritable transcendència de les reformes fiscals sobre l'economia local, ens interessa ara destacar fins a quin punt això va contribuir a desestabilitzar, encara més, el precari equilibri de forces al si del municipi valencià.

El veritable cavall de batalla va ser el projecte, plantejat per primera vegada al setembre de 1675, d'abolir la cisa del General del tall, que era recaptada per la Diputació i que gravava totes les teles que es tallaven i es venien a la menuda;²⁷ això interessava especialment al sector tèxtil, però generava un evident problema competencial amb la Diputació. Tot plegat va generar un allau de memorials i informes que recolzaven la pretensió de la ciutat, però en paral·lel al procediment jurídic, el procés per a l'abolició de la cisa del tall del General va posar de manifest, una vegada més, fins a quin punt estava travessada la política valenciana per potents xarxes de patronatge i clientelisme.

El juliol de 1677, Carles II, recentment arribat al "govern efectiu" de la Monarquia, rebia sengles denúncies, anteriorment esmentades, d'un anònim habitador de València i del visitador Pedro Montserrat, on s'informava que els 10 electes de l'abastiment havien estat extrets del Consell General. Ambdós informadors sabien que això era un símptoma que alguna cosa estava quallant-se i, de fet, el mateix doctor Montserrat intuïa que no pretenien altra cosa que fer força per a l'abolició de la cisa del General del tall.

²⁶ Sobre la política econòmica a partir de 1680 no cal deixar de consultar S. Garcia Martínez, *Els fonaments...*

²⁷ F. García de Cáceres, *Impuestos de la ciudad de Valencia durante la época foral*, València, 1909; R. Ferrero Micó, *La Hacienda municipal de Valencia durante el reinado de Carlos V*, València, 1987; J. Brines i C. Pérez Aparicio, "Aproximación al sistema impositivo de la ciudad de Valencia (siglos XVI al XIX)", *Studia Historica. Historia Moderna*, vol. V (1987), p. 111-126.

El pla dels consellers es va posar de manifest el 31 de juliol de 1677 quan, per aclamació, el Consell General va acceptar la proposta que havia oferit la Diputació per a subrogar la cisa del General del tall augmentant la càrrega sobre el vi, vinagre i aiguardent. Tot seguit es va alçar un conseller denunciant que hi havia alguns “*desconsuelos*” entre el poble, el principal dels quals era que el virrei, duc de Ciudad Real, havia conclòs el seu trienni i havia de marxar, per la qual cosa demanava que es redactara una carta al rei proposant-li la renovació del duc. Una petició com aquesta era realment extraordinària, però ben coherent amb allò que més endavant se sabia sobre el tema: segons va denunciar el comte de l'Alcúdia, que exercia com a Justícia Civil, la proposta de renovació era el fruit d'una negociació prèvia que unia els dos extrems de l'escala política valenciana, els consellers i el propi virrei. Una negociació en virtut de la qual el virrei es comprometia a abolir la cisa del General del tall si els consellers pressionaven perquè Ciudad Real fóra renovat. Amb l'evolució dels esdeveniments, a més, es va saber que també hi havia implicats els advocats de la ciutat, Josep Llop i Joan Baptista López de Perona, un jurat (Josep Gil de Torres) i, de manera molt significada, el síndic del Consell, Victorino Forés.

Apaivagat l'amotinament de juliol de 1677, la resposta de Carles II no es va fer esperar, i ho va fer aprofitant l'avinentsa per a fer una nova retallada en la capacitat d'actuació del Consell General. Segons la reial carta redactada el 17 d'agost de 1677 els consellers no podrien, en el futur, introduir punts a l'ordre del dia de les reunions del Consell General si no havien estat comunicats a la juraderia, per escrit, un dia abans. Això era una evident retallada de la capacitat dels consellers per a influir en la política local i, en conseqüència, aquests no van tardar a mostrar la seua oposició; tanmateix, la carta va entrar en vigor des del moment que va ser rebuda i acceptada per la juraderia (d'acord amb la nova normativa sobre enregistrament de cartes reials), de manera que els consellers no tenien cap possibilitat de fer constar el seu rebuig, la qual cosa va portar-los a prendre una decisió molt més directa: enviar el síndic Victorino Forés com ambaixador a la cort solament amb el suport del Consell General, però amb l'aquiescència del virrei, duc de Ciudad Real. L'entesa entre virrei, síndic, advocats i consellers va cristal·litzar, finalment, en l'arribada de Forés a la cort i la presentació d'un extens memorial on posava sobre la taula els principals retrets que “*el poble*” feia a “*la Ciutat*”, fonamentalment derivats de la sospita que els insaculats aprofitaven els oficis que ocupaven en benefici propi.

L'ambaixada de Forés no va tindre els efectes desitjats pels consellers i, com a conseqüència, el ritme polític del municipi va començar a decaure de manera ben evident. Resultat directe dels entrebancs oficials per a modificar el règim de votacions i el contingut de les reunions del Consell ho va ser la progressiva reducció del nombre de convocatòries: si durant el trienni

coincident amb el sindicat de Victorino Forés hi hagué una mitjana de 21 reunions cada any, als anys posteriors el nombre va caure, de les 19 de 1679 a les 7 de l'exercici 1682-83; des d'aleshores la mitjana de reunions es va estabilitzar en 10 cada any, totes elles de caràcter ordinari. La consolidació, a partir de la dècada de 1680, de mesures que ja s'havien plantejat abans per a potenciar l'assistència dels consellers a les reunions, com el repartiment de cera o un major zèl del trompeta per a fer-ne la notificació, no fa més que confirmar que no només hi hagué una minva del nombre de reunions, sinó també del de persones assistents.

Coincident amb l'inici de la crisi del Consell General, les mesures de reforma fiscal assajades durant els anys anteriors van començar a donar fruits a la ciutat de València a partir de la dècada de 1680. El projecte i les obres de construcció del port a la platja del Grau, la posada en marxa del “port franc” per a les mercaderies que entraren a la ciutat, la concessió de beneficis fiscals als importadors o la promoció de noves manufactures van centrar a partir de 1680 les discussions al si del municipi i a les juntes creades a l'efecte pels virreis. El Consell General, convocat sols quan era estrictament necessari i incapacitat per a influir en l'ordre del dia, va anar quedant bandejat del disseny del que podríem considerar la primera política econòmica valenciana en el sentit modern del terme.

L'evident recuperació dels indicadors econòmics des dels anys huitanta, que Reglà o Garcia Martínez vinculaven als moviments cíclics de l'economia, i lligaven a través de l'explicació dels 4 “pisos” amb una cultura més oberta, unes relacions internacionals més disteses, una societat en creixement i, de manera central, amb un sistema polític “neoforalista”, no va ser, com s'ha intentat posar de manifest en aquest treball, el fruit inevitable d'eixa cadena causal.

El fort component polític de la transformació econòmica valenciana als darrers anys del segle XVII és difícilment vinculable a un major zèl per l'autonomia del Regne de València al si de la Monarquia Catòlica, i sembla molt més probable una relació amb la definitiva pau política al si del municipi valencià. Les innovacions tècniques, una fiscalitat renovada i el suport a l'entrada d'artesans estrangers sols van ser possibles després d'aconseguir el control, i el silenci, del Consell General, una assemblea popular formada per individus lligats a la xarxa d'oficis i arts majors de la ciutat. Caldrien estudis més detallats per a comprovar allò que, a partir de les nostres recerques, es pot intuir amb claredat: que les xarxes clientelars que havien participat activament en la vida política valenciana van anar reorientant-se cap a allò que hui anomenaríem “economia productiva”. En síntesi, es podria afirmar que el neoforalisme no solament no va afavorir la transformació econòmica valenciana a partir dels huitanta, sinó que aquesta va ser afavorida, precisament, per la crisi d'algunes de les institucions forals.